

ŁUKASZ WOJTCZAK

<https://orcid.org/0009-0000-5348-6700>

Muzeum Narodowe w Kielcach (Polska)

The National Museum in Kielce (Poland)

Aleksandra Zasuszanka-Dobrowolska (1906–1989) – życie i działalność

Streszczenie

Aleksandra Zasuszanka-Dobrowolska znana jest jako twórczyni trzech muzeów biograficznych poświęconych Henrykowi Sienkiewiczowi, Janowi Kochanowskiemu i Stefanowi Żeromskiemu. Mimo to nie doczekała się jak dotąd pełnego opracowania biograficznego. Wiele aspektów jej życia wciąż pozostaje na pełnym marginesie zainteresowań badaczy, w tym twórczość, zwłaszcza ta, skupiona wokół lirycznych form ekspresji. Wśród nich swoiste *opus magnum* stanowią słowa pieśni *Marsza Lotników*. Z lotniczą pasją Zasuszanki-Dobrowolskiej wiąże się również jej zaszczytna funkcja matki chrzestnej sztandaru Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, której dostała podczas drugiej wojny światowej. Dzięki zachowanym materiałom źródłowym, w tym szczególnie cennemu archiwum rodzinnemu, udało się stworzyć biografię pretekstową bohaterki, wpisując ją w szeroki kontekst wydarzeń politycznych i przemian społeczno-gospodarczych XX w.

Słowa kluczowe: Aleksandra Zasuszanka-Dobrowolska, biografia, muzeum, kultura, *Marsz Lotników*, Muzeum Świętokrzyskie

**ALEKSANDRA ZASUSZANKA-DOBROWOLSKA
(1906–1989) – LIFE AND ACTIVITY**

Abstract

Aleksandra Zasuszanka-Dobrowolska became renowned for establishing three biographical museums dedicated to Henryk Sienkiewicz, Jan Kochanowski, and Stefan Żeromski. However, only a few aspects of her life are widely known today. On the complete margins of researchers' interest, her works remain, especially those focused on lyrical forms of expression. Among these, the lyrics of the song *March of the Airmen* stand out as her magnum opus. Zasuszanka-Dobrowolska's passion for aviation is also linked to her honoured role as godmother of the banner of the Polish Armed Forces in the West. Due to the preserved source materials, including a particularly valuable family archive, it was possible to create a pretextual biography of the heroine, placing her in the broad context of the political events and socio-economic transformations of the 20th century.

Keywords: Aleksandra Zasuszanka-Dobrowolska, biography, museum, culture, *March of the Airmen*, Świętokrzyskie Museum

Inspiracją do przygotowania dysertacji pt. *Aleksandra Zasuszanka-Dobrowolska (1906–1989) – życie i działalność* była chęć, ale i potrzeba stworzenia biografii postaci, która poprzez swoje dokonania wniosła istotny wkład w polską historię i kulturę. Mimo to nietrudno zdiagnozować pewną lukę badawczą w tym zakresie, bo choć nazwisko Zasuszanki-Dobrowolskiej od lat znane jest w środowisku historyków lotnictwa i oświaty, regionalistów, muzealników i etnografów, nie doczekała się ona jak dotąd pełnego opracowania biograficznego. Poza nielicznymi i dość ogólnymi notami biograficznymi, a także wzmiankami w kilku większych publikacjach, w których jednak ukazana została wyłącznie w wybranych kontekstach, np. jako autorka słów *Marsza Lotników* lub twórczyni muzeów biograficznych, nikt dotychczas nie podjął się kompleksowej analizy jej życia i działalności na podstawie szerszej kwerendy. Co więcej, o roli, jaką odegrała chociażby w obszarze muzealnictwa, pamiętają głównie ludzie kultury związani z instytucjami, w których pracowała lub które organizowała. Podobnie rzecz wygląda w przypadku awiacji, gdzie szczególnym szacunkiem darzą ją przeważnie środowiska lotnicze. Niewiele natomiast wiadomo o jej młodości, edukacji, pracy pedagogicznej i społecznej, pobycie w Wielkiej Brytanii w czasie drugiej wojny światowej,

a także różnorodnej twórczości literackiej i publicystycznej. Niektóre kwestie pozostawały dotąd niejasne nawet dla członków rodziny, nie mówiąc o dawnych znajomych i współpracownikach. Mogło to wynikać z wielu diametralnych zmian w życiu bohaterki, determinowanych niestabilną i często niebezpieczną sytuacją polityczną, w której funkcjonowała.

Kolejnym istotnym powodem podjęcia takiego właśnie tematu była kwestia podejścia badaczy do historii kobiet, która na przestrzeni wieków pozostawała na marginesie zainteresowań. Początki nowego nurtu w historiografii w tym zakresie sięgają lat 60. i 70. XX w. Miało to związek z rozwojem historii społecznej, w tym historii życia i kultury. W Polsce szersze zainteresowanie dziejami kobiet należy przesunąć na połowę lat 80., a ich znaczący rozwój dopiero na lata 90. i początek obecnego stulecia. Do tego procesu walnie przyczyniło się powstanie przy Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego Zespołu Badawczego Historii Społecznej. Kierująca nim prof. Anna Żarnowska rozwinęła i spopularyzowała historię kobiet. Pokłosiem jej pracy badawczej była między innymi seria publikacji poświęconych miejscu kobiet w społeczeństwie oraz roli politycznej i kulturalnej, jaką pełniły. Nie zmienia to jednak faktu, że w tym obszarze nadal pozostaje wiele do nadrobienia.

Pierwszą próbę opracowania biografii Zasuszancki-Dobrowolskiej podjęła w 2002 r. Wioletta Stec w pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. Adama Massalskiego, która niewątpliwie, choć wartościowa i oparta na cennych materiałach, nie wyczerpała w żaden sposób tematu, ani tym bardziej bazy źródłowej. Autorka poruszyła wybrane aspekty z życia i działalności twórczyni *Marszu Lotników*, bez ich głębszej analizy. W konsekwencji liczne fakty i ważne etapy życia zostały pominięte.

Na rolę Zasuszancki-Dobrowolskiej w procesie tworzenia Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku zwróciła w ostatnim czasie uwagę dr Magdalena Klamka w rozprawie doktorskiej przygotowanej w 2023 r. pod kierunkiem prof. Roberta Kotowskiego, a dotyczącej kultury pamięci w kontekście muzeów sienkiewiczowskich. Część swoich badań opublikowała na łamach „Rocznika Muzeum Narodowego w Kielcach”. W odróżnieniu od tej pracy w niniejszej dysertacji analiza wkładu Zasuszancki-Dobrowolskiej w organizację obłęgoreckiej placówki została oparta na częściowo innym materiale źródłowych i z większym naciskiem na bezpośrednie działania kustosza oraz szerszą współpracę z wieloma osobami partycypującymi w tym procesie.

Głównym celem badawczym pracy było stworzenie możliwie pełnej biografii Zasuszaneki-Dobrowolskiej, ale, co niezwykle istotne, z uwzględnieniem szerszego tła wydarzeń politycznych i przemian społeczno-gospodarczych XX w., a także zwróceniem uwagi na odpowiedni kontekst, co jest elementem kluczowym dla zrozumienia motywacji, decyzji i losów bohaterki. Z kolei biografia jako gatunek miała przy okazji pokazać pewien kontekst interdyscyplinarny, nadający jej charakter tekstu z pogranicza historii, psychologii i literaturoznawstwa. Ponadto należy wyraźnie podkreślić, że jest to także praca z zakresu historii muzealnictwa. Kolejny cel stanowiło określenie roli i znaczenia Zasuszaneki-Dobrowolskiej jako pedagoga, muzealniczki, regionalistki, pasjonatki lotnictwa, poetki i publicystki, a przez to ukazanie jej wkładu w polską kulturę i historię.

Jako cezurę czasową przyjęto okres od 1906 do 1989 r., równoznaczny z datami życia bohaterki. Cezura ta została w kilku miejscach świadomie przekroczona, ale tylko wówczas, gdy omawiany problem wymagał głębszej analizy. Tak było chociażby przy okazji badania środowiska rodzinnego czy genezy powstania muzeów biograficznych.

Zakres terytorialny pracy jest stosunkowo szeroki, gdyż opisywane wydarzenia miały miejsce na terenie kilku państw europejskich, obejmując Polskę pod zaborem rosyjskim, Drugą Rzeczpospolitą, Polską Rzeczpospolitą Ludową, obecną Ukrainę, Rumunię, Serbię, Włochy, Francję, a także Wielką Brytanię.

Zważywszy na fakt, iż niniejsza praca jest biografią, a więc stanowi swego rodzaju próbę rekonstrukcji życia osoby, opartą na zróżnicowanym materiale źródłowym, podstawową metodą badawczą, którą tu zastosowano, jest metoda biograficzna. W tym kontekście szczegółowej analizie poddano źródła o charakterze osobistym, takie jak listy czy wspomnienia. A zatem mamy tu do czynienia z egodokumentami, zawierającymi autopercepcję i prezentację poszczególnych wydarzeń z perspektywy bohaterki. Praca ma charakter biografii pretekstowej, gdyż losy autorki *Marsza Lotników* pozostają w ścisłym związku z procesami społeczno-historycznymi, które wówczas zachodziły. Jednocześnie widoczne są tu elementy mikrohistorii, gdyż uwaga wielokrotnie skupia się na pojedynczych zjawiskach i zdarzeniach. W tym sensie możemy więc również mówić o historii oddolnej, bowiem pewne procesy ukazane zostały z punktu widzenia ogółu społeczeństwa, nie zaś wyłącznie elit. W pracy wykorzystano historię mówioną, a wywiady

przeprowadzone z osobami, które znały Zasuszanckę-Dobrowolską, pozwoliły uzyskać informacje z tzw. pierwszej ręki, porównać zgodność z niektórymi przekazami źródłowymi, a ponadto skonfrontować subiektywne opinie na jej temat. Dzięki nim ze źródeł pisanych wyłoniła się „żywa” osoba. Wśród rozmówców znaleźli się: Barbara Erber, współpracownica z działu etnograficznego Muzeum Świętokrzyskiego; Alojzy Oborny, dyrektor tej instytucji w latach 1961–1987 i 1990–2002; Kazimiera Zapalowa, była kierowniczka Muzeum Lat Szkolnych Stefana Żeromskiego, a także dr Piotr Staliński, syn siostrzenicy Zasuszanckiej-Dobrowolskiej, Joanny Stalińskiej, która wraz z mężem, prof. Zbigniewem Stalińskim, zachowała archiwum rodzinne swej ciotki.

W procesie badania zgromadzonego materiału źródłowego posłużono się tradycyjnymi analizami historycznymi: metodą genealogiczną, indukcyjną i dedukcyjną, porównawczą, a także metodami bezpośrednimi i pośrednimi oraz metodą *argumentum ex silentio*, tj. wnioskowaniem z milczenia źródeł.

W pracy wykorzystano archiwalia znajdujące się w Archiwum Państwowym w Kielcach, które w największym stopniu pozwoliły na szeroką analizę działalności Zasuszanckiej-Dobrowolskiej jako muzealniczki oraz członkini Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Dały one także możliwość dokładnego prześledzenia procesu jej edukacji w zakresie szkoły średniej. Ponadto, w mniejszym stopniu, dotyczyły też członkostwa w Aeroklubie Kieleckim i spraw czysto osobistych.

Wielu szczegółów związanych z pracą w Muzeum Świętokrzyskim dostarczyła kwerenda w archiwum zakładowym tej instytucji. Znajdująca się tamteczka personalna zawiera między innymi umowy o pracę, ankiety, podania, a także dokumentację służbową, w tym scenariusze autorskich wystaw.

W Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego zachowały się akta z czasów studenckich na Wydziale Humanistycznym. Dzięki nim dokładnej analizie poddano postępy w nauce, uczestnictwo w wykładach, charakterystykę grona profesorskiego, a nawet motywacje w kwestii wyboru tematu pracy magisterskiej.

Cennych informacji biograficznych dostarczyły kwerendy zagraniczne. Archiwum British Museum w Londynie posiada dokumenty potwierdzające, że Zasuszancka-Dobrowolska w czasie drugiej wojny światowej, przez wiele miesięcy, korzystała z zasobów tamtejszej czytelni. Świadczą o tym nie tylko rewersy i karty wstępu, ale też korespondencja z władzami polskimi oraz dyrekcją instytucji. Z kolei w londyńskim Studium Polski Podziemnej

znajdują się listy, z których wynika, że Zasuszanka-Dobrowolska podjęła w 1944 r. nieudaną próbę wstąpienia w szeregi Armii Krajowej celem przerzucenia jej do okupowanej Polski. Poszukiwania w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego przyniosły efekt w postaci informacji na temat wydawnictwa *Pomniki Literatury Ojczystej*, które Zasuszanka-Dobrowolska współredagowała, przebywając w Anglii. Ocenę jej osoby – jako redaktorki przy tym projekcie – wystawił premier Władysław Sikorski, a jego pismo w tej sprawie udało się odnaleźć w Archiwum Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

Niezwykle istotna okazała się kwerenda w Instytucie Pamięci Narodowej. Co prawda, nie przyniosła ona odpowiedzi na pytanie, czy Zasuszanka-Dobrowolska była inwigilowana bezpośrednio po powrocie z Wielkiej Brytanii do Polski w 1947 r., za to ewidentnie wykazała, że jej osobą rządzący interesowali się w kontekście badania środowiska związanego z Oddziałem VI Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Informacje na jej temat świadczą również o tym, że władze komunistyczne miały dostęp do prywatnych dokumentów, zdeponowanych w Oddziale VI, i podejrzewali, że w 1944 r. mogła być „rzucana na kraj” – co jednak z dużym prawdopodobieństwem udało się wykluczyć.

W Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie znajdują się dokumenty personalne męża Zasuszanki-Dobrowolskiej, kpt. Krzysztofa Dobrowolskiego z czasów jego pobytu w dęblińskiej Szkole Podchorążych Lotnictwa, a ponadto akta jej przyjaciół – Macieja Kalenkiewicza oraz Jana Hryniewicza. W tej samej instytucji przeanalizowano dokumenty związane z Ligą Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, zaś sam statut tej organizacji znajduje się w Archiwum Państwowym w Katowicach.

List Zasuszanki-Dobrowolskiej z lat 30. do redaktora „Kurier Warszawskiego”, którego była stałą korespondentką, udało się odnaleźć w Archiwum Państwowym w Warszawie. Tam też analizie poddano dokumenty związane z II Miejskim Gimnazjum i Liceum Żeńskim im. Jana Kochanowskiego, w którym pracowała w latach 1932–1939.

W Archiwum Akt Nowych zachowały się tylko nieliczne dokumenty związane z tematem pracy, a odnoszące się do planów utworzenia w Oblęgorku w latach 50. Muzeum Henryka Sienkiewicza.

Cenne odkrycia przyniosły kwerendy pod kątem nagrań dźwiękowych. Ich efektem jest zapis audycji z 1958 r. ze

zbiorów Archiwum Państwowego w Kielcach, w której Zasuszanka-Dobrowolska opowiada o okolicznościach powstania obłęgoreckiej placówki. Co więcej, towarzyszą jej członkowie rodziny pisarza. Z córką Sienkiewicza w 1960 r. przeprowadziła też osobną rozmowę o życiu codziennym jej rodziny w Obłęgorku. Nagranie znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach. Z kolei Narodowe Archiwum Cyfrowe posiada unikatową audycję z 1973 r., w której autorka *Marszu Lotników* wyjaśnia genezę tego właśnie utworu.

Największy i najcenniejszy zespół źródłowy stanowi archiwum rodzinne, bez którego powstanie niniejszej dysertacji nie byłoby możliwe w takim zakresie. Archiwum stanowi niezwykle różnorodny zbiór kilkuset dokumentów, rękopisów, listów, notatek i fotografii, dotyczących całego okresu życia Zasuszanki-Dobrowolskiej. Dokładne zbadanie tego zespołu pozwoliło nie tylko zrekonstruować najważniejsze wydarzenia z jej biografii, ale też poznać punkt widzenia na wiele kwestii, ustalić krąg bliskich osób, a nawet zgłębić sprawy najbardziej osobiste. W tym kontekście szczególnie cenne wydają się wspomnienia, które, choć zachowane fragmentarycznie, są doskonałym narzędziem poznania bohaterki od strony zupełnie prywatnej. Z kolei zawarte w nich treści dają możliwość weryfikacji i niekiedy uzupełnienia faktów pochodzących z innych źródeł. Podobną rolę spełnia korespondencja do rodziny, przyjaciół, a także osób postronnych w zasadzie z całego okresu jej życia. Dokumenty o charakterze oficjalnym, które dotyczą nie tylko autorki *Marszu Lotników*, ale też jej bliskich, pozwoliły uzupełnić braki w tym zakresie w publicznych instytucjach.

Ważnym źródłem okazała się prasa, na łamach której publikowano wiersze, felietony i reportaże bohaterki. Najważniejsze tytuły to: „Głos Młodzieży”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Kurier Warszawski”, „Gazeta Kielecka” oraz „Słowo Ludu”. W prasie można ponadto odnaleźć informacje na temat działalności Zasuszanki-Dobrowolskiej na rzecz Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w latach 30., a nawet felietony o kulisach jej pracy muzealnej.

Z opracowań szczególnie wartościowe są te poświęcone tematyce lotniczej, jak *O tych, co skrzydłem Ojczyznę podwyższali* Janusza Kowalskiego oraz *Ikar i skrzydła Gór Świętokrzyskich* Romana Gajosa, a ponadto publikacje o powojennym muzealnictwie, między innymi prof. Stanisława Lorentza. Duże znaczenie, zwłaszcza w kontekście poznania warunków życia, zwyczajów, a także sytuacji szkolnictwa w Polsce międzywojennej, miały prace Katarzyny Sierakowskiej *Rodzice, dzieci, dziadkowie... Wielkomiejska rodzina*

inteligentka w Polsce 1918–1939 i Roberta Kotowskiego *Dziewczęta w mundurkach. Młodzież żeńska szkół średnich w Polsce w latach 1918–1939*. Nie można również pominąć prac metodologicznych, takich jak: *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka* pod redakcją Jolanty Kolbuszewskiej i Rafała Stobieckiego, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze* Anity Calek czy *Wprowadzenie do metodologii historii* pod redakcją Ewy Domańskiej i Jana Pomorskiego.

Struktura pracy

Pierwsze cztery rozdziały pracy mają układ chronologiczny. Natomiast rozdział piąty zawiera kompleksową analizę całego dorobku twórczego Zasuszanki-Dobrowolskiej. Omówienie tej problematyki w jednym miejscu zapewniło większą przejrzystość i porządek, a także pozwoliło lepiej wyeksponować i ocenić jej spuściznę. Tym niemniej pewne odniesienia do twórczości znalazły się też w kilku innych miejscach, zwłaszcza gdy pozostawała ona w ścisłym związku z aktualnie badanym wątkiem. Praca składa się z wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz spisu fotografii.

Rozdział pierwszy *Dzieciństwo i młodość (1906–1930)* skupia się wokół najbliższej rodziny Zasuszanki-Dobrowolskiej. Analiza środowiska i warunków, w których dorastała, ma na celu wskazanie głównych czynników, które ukształtowały jej charakter i wpłynęły na postawy życiowe. Najwięcej miejsca poświęcono rodzicom – doktorowi Wincentemu Zasusze, lekarzowi i społecznikowi, oraz Marii Antoninie z domu Knothe, nauczycielce przyrody, sprawującej pieczę nad domem i dziećmi. Szczegółowej analizie poddano okoliczności, w jakich rodzina Zasuchów, po wybuchu pierwszej wojny światowej, udała się na emigrację do ukraińskich Czerkas. Do Polski wrócili jesienią 1918 r. Zamieszkali w Kielcach, gdzie Zasuszanka-Dobrowolska rozpoczęła edukację w Gimnazjum im. bł. Kingi. Był to kolejny ważny etap na drodze do jej wychowania. W latach 1924–1930 studiowała polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie miała do czynienia ze znakomitym gronem profesorskim. Mieszkając w Warszawie, prowadziła interesujące życie towarzyskie, miała wielu przyjaciół, i przede wszystkim zafascynowała się lotnictwem, któremu poświęcała wiersze i artykuły.

Rozdział drugi *W kręgu pracy zawodowej (1930–1939)* dotyczy *stricto* pracy Zasuszancki-Dobrowolskiej, najpierw w bibliotece Politechniki Warszawskiej w latach 1930–1932, a następnie, od 1932 r. aż do wybuchu drugiej wojny światowej, w II Miejskim Gimnazjum i Liceum Żeńskim im. Jana Kochanowskiego. Jej praca pedagogiczna przyjęła formę zróżnicowanej i wielowymiarowej działalności. Aleksandra Zasuszancka nie tylko uczyła języka polskiego, ale starała się też wychowywać młode dziewczęta, przekazując im szereg wartości. Wiele miejsca poświęcono jej działalności w szkolnym kole LOPP, w ramach którego zainicjowała rozmaite działania: wycieczki, spotkania, konkursy, prelekcje, akcje charytatywne. Ukoronowaniem jej lotniczej pasji i zaangażowania w tę tematykę w latach 30. było napisanie słów *Marszu Lotników* do melodii Stanisława Latwisa. Pieśń stała się wkrótce hymnem polskich lotników, a jej autorka osobą rozpoznawalną w tym środowisku.

Rozdział trzeci *Na emigracji (1939–1947)* obejmuje wydarzenia od wybuchu drugiej wojny światowej po rok 1947, w którym wróciła z Wielkiej Brytanii do Polski. Ukazano tu wpływ, jaki wojna wywarła na życie bohaterki, i jak odnalazła się ona w nowej, emigracyjnej rzeczywistości. W 1939 r. opuściła Polskę, a następnie, przez Rumunię i Włochy, trafiła do Francji, gdzie wraz z mężem i przyjaciółmi starała się włączyć w przygotowania wojenne. W lipcu 1940 r., po klęsce Francji, ewakuowała się na Wyspy Brytyjskie. Skupiła się na pracy naukowej, redakcyjnej i pedagogicznej, ucząc języka polskiego w Polskiej Szkole Morskiej w Londynie oraz w Gimnazjum i Liceum Morskim w Landywood. W międzyczasie dostąpiła ogromnego zaszczytu, jakim było wybranie jej na matkę chrzestną sztandaru Polskich Sił Powietrznych na Zachodzie.

Rozdział czwarty *Powrót do Polski i realizacja pasji muzealnej (1947–1971)* ma na celu ukazanie okoliczności powrotu i zaadaptowania się Zasuszancki-Dobrowolskiej w powojennej Polsce. W 1949 r. otrzymała posadę w Muzeum Świętokrzyskim, co otworzyło jeden z najważniejszych etapów jej życia. W krótkim czasie stała się ekspertką w dziedzinie muzealnictwa. Objęła pieczę nad działem etnograficznym, gdzie sukcesywnie powiększała kolekcję i wspierała twórców ludowych. Za dzieło jej życia można uznać zorganizowanie od podstaw trzech muzeów biograficznych, poświęconych Henrykowi Sienkiewiczowi, Janowi Kochanowskiemu i Stefanowi Żeromskiemu. W niełatwym procesie organizacji tych placówek dostrzec można liczne analogie, ale i ewidentne różnice. Wszystkim

instytucjom nadała natomiast niepowtarzalny charakter, który przetrwał do dziś.

Rozdział piąty *Działalność literacka* w całości poświęcono do robkowi twórczemu, który udało się zebrać, skategoryzować i poddać analizie. Jej działalność w tym zakresie była dość różnorodna. Od najmłodszych lat przejawiała zamiłowanie do poezji, tworząc wiersze, które z czasem zaczęły się ukazywać na łamach znaczących tytułów prasowych, takich jak „Kurier Warszawski” czy „Tygodnik Ilustrowany”. Była aktywną publicystką, a poza najchętniej podejmowaną, w felietonach i reportażach, tematyką lotniczą zajmowały ją także rozmaite problemy społeczno-kulturalne. Po wojnie zaprzestała tworzenia wierszy, a swoje wysiłki publicystyczne nakierunkowała na tematykę związaną z pracą w Muzeum Świętokrzyskim. W lokalnej prasie publikowała teksty o kulturze, etnografii i sprawach społecznych. Jest również autorką kilku dramatów pisanych na potrzeby swoich uczniów w Polsce i w Anglii.

Zasuszancka-Dobrowolska należała do pokolenia, o którym zwykło się czasem mawiać, że zostało „ograbione z przyszłości”. Głównym czynnikiem, który o tym zdecydował, była skomplikowana sytuacja polityczna Polski. Autorka *Marsza Lotników* urodziła się, gdy kraj wciąż jeszcze pozostawał pod zaborami, doświadczyła dwóch wojen światowych, z przerwą na dwudziestoletni, trudny okres odbudowy państwowości. Następnie przez ponad 40 lat funkcjonowała w ojczyźnie rządzonej przez komunistów. W jej biografii dostrzec można pewien naturalny podział na dwa okresy. Do 1939 roku wiodła, jak się wydaje, dość szczęśliwe życie mimo wielu zaawirowań rodzinnych i zmian miejsca zamieszkania. Wspomagana przez rodziców, przechodziła kolejne etapy edukacji, rozwijała liczne pasje i realizowała się zawodowo. Po wybuchu wojny nastąpiła diametralna zmiana. Została zmuszona do emigracji, a po powrocie czekały na nią zupełnie nowe realia. Mimo to osiągnęła znaczący sukces zawodowy, potwierdzony między innymi nagrodami, którymi na przestrzeni lat została uhonorowana. W 1956 r. przyznano jej Srebrny Krzyż Zasługi. W 1966 r. otrzymała nagrodę Zasłużony Działacz Kultury i Złotą Odznakę „Za opiekę nad zabytkami”, a w roku 1972 Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski.